

քաղցր չեր թվում: Արթուն ժամանակ միշտ այս մասին հոգալով՝ քնի մեջ էլ սարսափելի երազներ էր տեսնում այդ առթիվ: Ուստի պատգամավորների ձեռքով, նվերների միջոցով, աշխատում էր հաճեցնել պարսից թագավորին, որ նա մանուկ Արտաշեսին իր ձեռքը տա: Նա ասում էր. «Իմ արյունակից, իմ հարազատ, ինչու ես այդ Մար Արտաշեսին սնուցանում ինձ և իմ թագավորության հակառակ՝ ականջ դնելով ավագակ Սմբատի խոսքերին, որ ասում եմ, թե Արտաշեսը Սանատրուկի որդին է, և հովիվների և նախրապանների որդուն ջանում է Արշակունի դարձնել, լուր տարածելով, թե նա քո արյունակիցն ու հարազատն է: Նա Սանատրուկի որդին չէ, բայց Սմբատը խարված լինելով՝ մի մար տղա է գտել և ցնդարանում է: Շատ անգամ Սմբատին էլ մարդ էր ուղարկում, թե «Ինչու այդքան զուր նեղություններ ես կրում, ծծմորից խարվելով այդ մարի տղային սնուցանում ես ինձ հակառակ»: Նա պատասխաններ է լսում ոչ հաճելի: Այն ժամանակ Երվանդը մարդիկ է ուղարկում և կոտորել է տալիս Բայբերդում պահապան դրված քաջերին, իսկ Սմբատի դուստրերին գերի բռնելով պահում է Անի ամրոցում ոչ վատ պայմաններում:

Բայց Երվանդը Վեսպասիանոսի և Տիտոսի¹¹⁹ թագավորության ժամանակ Միջագետքը Հռոմեացիներին թողնելով՝ նրանց իրեն թիկունք դարձրեց և այս կողմից այլս վտանգ չէր զգում: Այս ժամանակից սկսած Միջագետքի վրայից վերացավ հայոց իշխանությունը, և Հայաստանից էլ ավելի մեծ հարկեր էր վճարում Երվանդը: Իսկ հռոմեացիների գործակալները Եղեսիա քաղաքն ամեն կերպ սարքավորելով՝ այստեղ հաստատում են գանձարաններ այն հարկերի համար, որ ժողովում էին Հայաստանից, Միջագետքից և Ասորեստանից: Այնտեղ են ժողովում նաև բոլոր դիվանները, և հիմնում են երկու դպրոց, մեկը բուն տեղական աստրական և մյուսը հունական: Այնտեղ են փոխադրում հարկերի դիվանը, նաև մեհենական դիվանը, որ գտնվում էր պոնտացիների Սինոպ քաղաքում:

ԼՇ

ԵՐՎԱՆԴԱՇԱՏ ՔԱՂԱՔԻ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սրա ժամանակ արքունիքը Արմավիր կոչված բլրից փոխադրվում է, որովհետև Արաքս գետը նրանից հեռացել էր, և ձմեռն երկարելիս, երբ հյուսիսային ցուրտ քամիներ էին փշում, վտակը սառչում էր բոլորովին, և թագավորական վայրի համար

119 Վեսպասիանոս և նորա որդին Տիտոս հռոմեացիների կայսրներ էին 69-78, 79-81 թվականներին: Հայտնի են Հրեական պատերազմներով, երբ Երուսաղեմը և Սողոմոնի տաճարը կործանեցին, որ պատճառ դարձավ հրեաների ցրվելուն:

խմելու բավական ջուր չէր ճարվում: Սրանից Երվանդը նեղվելով, մանավանդ մի ավելի ամուր տեղ փնտրելով՝ արքունիքը տեղափոխում է դեպի արևմտյան կողմը, միակտուր ապառաժ բլուրի վրա, որը շրջանցում է Արաքսը, իսկ դիմացից էլ հոսում է Ախուրյան գետը: Երվանդը բլուրը պարսպում է, իսկ պարսպից ներս շատ տեղերում քարերը կտրել տալով իջեցնում է մինչև բլուրի հատակը, գետի մակերևույթին հավասար, այնպես որ գետից ջրերը հոսեն այդ փորված տեղը, խմելու ջուր մատակարարելով: Միջնաբերդն ամրացնում է քարձր պարիսպներով, պարիսպների մեջ պղնձե դռներ է դնում և երկաթե սանդուղքներ ներքեցից մինչև վեր, մինչև դուռը, սանրութիւն վրա, աստիճանների միջև, թաքնված որոգայթներ է շինում, որպեսզի եթե մեկը կամենա գաղտնի քարձրանալ թագավորին դավելու նպատակով, բռնվի: Սանդուղքը, ասում են, երկու տեսակ էր սարքված, մեկը ցերեկվա ճանապարհ արքունիքի սպասավորների և ընդհանրապես ելումուտի համար, իսկ մյուսը գիշերայահին էր և դավադիրների համար:

Խ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՇԻՆԵՑ ԿՈՒՌՔԵՐԻ ՔԱՂԱՔ ԲԱԳԱՐԱՆԸ

Բայց Երվանդն իր քաղաքը շինելով՝ Արմավիրից այնտեղ փոխադրեց ամեն ինչ բացի կուռքերից, որովհետև իրեն համար օգտակար չհամարեց նրանց էլ իր քաղաքը փոխադրել, որ մի գուցե երբ ժողովուրդը զոհաբերության համար այնտեղ գա, քաղաքն զգուշությամբ չպահվի: Ուստի նրանից հյուսիս, մոտ քառասուն ասպարեզ հեռու, Ախուրյան գետի վրա, շինեց մի փոքր քաղաք նման իր քաղաքին և կոչեց Բագարան, այսինքն թե քաղիններն այնտեղ են տեղավորված, և այնտեղ փոխադրեց Արմավիրում եղած բոլոր կուռքերը: Շինեց նաև մեհյաններ և իր Երվազ եղբորը քրմապետ նշանակեց:

ԽԱ

ԾՆՍԴՈՑ ԿՈՉՎԱԾ ԱՆՏԱՌԸ ՏՆԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Տնկում է նաև մի մեծ անտառ գետի հյուսիսային կողմում, պարիսպներով ամրացնում է և ներսում արգելափակում է արագավազ այծյամներ, եղնիկների և եղջերուների

ցեղեր, ցիոներ, վարազներ, որոնք աճելով ու բազմանալով անտառը լցրին, և նրանցով թագավորն ուրախանում էր որսի օրերին: Անտառը նա կոչում է Ծննդոց անտառ:

ԽԲ

ԵՐՎԱՆԴԱԿԵՐՏ ԿՈՉՎԱԾ ԶԵՌԱԿԵՐՏԻ ՄԱՍԻՆ

Ինձ քաղցր է պատմել նաև գեղեցիկ Երվանդակերտ դաստակերտի մասին, որ նույն Երվանդը շինեց գեղեցիկ և չքնաղ հորինվածքով: Որովեհտև մեծ հովիտի միջին մասը լցնում է բնակչությամբ և պայծառ շինություններով, լուսավոր, ինչպես աչքի բիբը, իսկ բնակության շուրջը կազմում է ծաղկոցներ և բուրաստաններ, ինչպես բբի շուրջը աչքի մյուս բոլորակը: Իսկ այզիների բազմությունը նմանվում էր խիտ արտևանունքի գեղեցիկ գծին, որի հյուսիսային կողմի կամարաձև դիրքը իսկապես համեմատվում էր գեղեցիկ կույսերի հոնքերին: Իսկ հարավային կողմից հարթ դաշտերը հիշեցնում էին ծնոտների գեղեցիկ ողորկությունը: Իսկ գետն իր երկու ափերի բարձրություններով պատկերացնում էր մի բերան, իր երկու շրթունքներով: Եվ այս գեղեցիկ դիրքը կարծես անթարթ հայացքն ուղղել է թագավորանիստ բարձրավանդակի վրա: Արդարն բերրի և թագավորական դաստակերտ:

Երվանդի այս բոլոր շինածները Տրդատ Մեծը պարզեցն է Կամսարականների ցեղի մարդկանց, իբրև իր մտերիմներին և Արշակունյաց ցեղի արյունակիցներին, այդ իր տեղում կպատմենք:

Բայց ասում են Երվանդի մասին, թե հմայքով չար աչք ուներ, որի պատճառով արքունի սպասավորները սովորություն են ունեցել առավոտն արշալույսը բացվելիս որձաքար վեմեր բռնել Երվանդի առաջ, որի հայացքի չարությունից այդ որձաքարերը, ասում են պայթելիս են եղել: Սակայն այս բանը կամ սուտ է և առասպել, կամ թե ինչ – որ դիվական զորություն է ունեցել, որպեսզի այսպիսի հայացքի զորությամբ վնասի նրան, ում որ կամենա:

ԽԳ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՍՍԲԱՏԸ ՊԱՐՄԻՅ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻՆ ՕԳՆԱԿԱՆ ԴԱՐՁՆԵԼՈՎ,
ԽՆԴՐՈՒՄ ԷՐ ԱՐՏԱՇԵՍԻՆ ԹԱԳԱՎՈՐԵՑՆԵԼ

Իսկ երբ մանուկ Արտաշեսը մեծացավ և նրա դայակ Սմբատը քաջության և արիության շատ գործեր ցույց տվեց, արյաց նախարարները նրան համակրելով

բարեխոսում են թագավորին, որ նրան պարզ տա, ինչ որ նա խնդրի: Թագավորը համաձայնելով ասում է նախարարներին. «Իմացեք, ինչ է ցանկանում այդ քաջ մարդը»: Նրանք ասում են. «Անմահ բարերար տեր, Սմբատն ուրիշ բան չի ցանկանում, այլ միայն, որ քո արյունակից և հարազատ Արտաշեսին՝ Սանատրուկի որդուն, որ զրկված է իր թագավորությունից, հաստատես իր թագավորության մեջ»: Արքայից արքան համաձայնելով՝ Սմբատի ձեռքն է տալիս մի մասը Ասորեստանի զորքերից և Ատրպատականի զորքերը, որպեսզի Արտաշեսին տանեն ու հայրենական գահի վրա հաստատեն:

ԽԴ

**ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՐՎԱՆԴԸ ՀՍՈՒՄ Է ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԳԱԼԸ ԵՎ ԶՈՐՔ Է ԳՈՒՄԱՐՈՒՄ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՊԱՏՐԱՍՏՎԵԼՈՒ**

Երվանդին Ոստեցոց զավառում լուր է հասնում, թե պարսից թագավորը մեծ զորք գումարեց Սմբատի ձեռքի տակ, որպեսզի քեզ վրա զա և մանուկ Արտաշեսին իր թագավորությունը բերի: Երվանդն այս լսելով՝ այդ տեղում կողմնապահներ է թողնում նախարարներից շատերին և ինքը շտապով գալիս է իր քաղաքը, որպեսզի իր մոտ հավաքի հայոց, վրաց և Կեսարիայի կողմերի զորքերը, նաև Միջազգետքինը, խնդրելով և վարձ վճարելով: Գարնանային օրեր էին, ուստի բոլոր զորքերը շուտով գումարվեցին նրա մոտ, բազմաթիվ հետևակ զորքերով եկավ նաև Արգամը՝ Մուրայյան ցեղի տանուտերը, որ Աժդահակի սերնդից էր: Որովհետև Երվանդը նրան վերադարձել էր երկրորդական գահը, որ Տիգրանը խլել էր նրանաից և տվել էր իր քրոջ ամուսին Միհրդատին, իսկ Միհրդատի մահից հետո ոչ ոքի չէր տրված, մինչև Երվանդը վերադարձեց Արգամին: Եվ ոչ միայն նրան, այլև բոլոր նախարարներին պարզեց և պատիվներ էր տալիս, և բոլոր զորքերին առատապես պարզեատրում էր:

ԽԵ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՐՏԱՇԵՍԸ ԻՐ ԵՐԿԻՐԸ ՄՏՆԵԼՈՒ ՊԵՍ ԳՈՐԾԸ ՀԱԶՈՂՎԵՅ

Իսկ Սմբատը մանուկ Արտաշեսի հետ շտապում էր հասնել Ուտեացոց սահմանները: Այստեղ նրան ընդառաջ եկան այն կողմի գորքերը, նաև այն նախարարները, որանց Երվանդը թողել էր այնտեղ: Այս լսելով՝ հայոց մյուս նախարարներն էլ լրկում, քայքայվում և մտածում են Երվանդից բաժանվել, մանավանդ երբ տեսան, որ հոռմեացիների գորքերը նրան օգնության չեկան: Իսկ Երվանդն ավելի առատացնում էր պարզեները և ամեն մեկին բաժանում էր գանձերը, և որքան շատ էր տալիս, այնքան ավելի ատելի էր դառնում, որովհետև բոլորն էլ գիտեին, թե առատաձեռնությունից չէ որ տալիս է, այլ երկյուղից է վատնում: Եվ այնքան սիրելի չէր դարձնում նրանց, որոնց շատ էր տալիս: Որքան թշնամի էր դարձնում նրանց, որոնց այնքան առատ չէր տալիս:

ԽԶ

ԵՐՎԱՆԴԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԴԵՄ ԵՎ ՓԱԽՈՒՍԸ, ՆՐԱ ՔԱՂԱՔԻ ԳՐԱՎՈՒՄԸ ԵՎ ՄԱՀԸ

Բայց Սմբատը մանուկ Արտաշեսի հետ բարձրանում է Գեղամա ծովի ափը, Արագած կոչված լեռան թիկունքում, նրանք շտապում էին հասնել Երվանդի բանակին: Նրա գորքերի բազմությանը նշանակություն չէին տալիս, միայն Մուրացյան Արգամից էին ակնածում, որովհետև քաջ մարդ էր և իր իշխանության տակ ուներ բազմաթիվ տիգավորներ: Եվ Երվանդի բանակը ավելի քան երեք հարյուր ասպարեզ դեպի հյուսիս հեռու էր իր քաղաքից և գտնվում էր Ախուրյան գետի վրա: Երվանդը երբ լսեց Սմբատի մոտենալը, նրա դեմ հանեց իր գորքերի բազմությունը և ձակատեց իր բանակից ոչ հեռու: Իսկ Արտաշեսը Մուրացյան նահապետին պատզամ ուղարկեց հաստատուն երդումներով, որ նրան կթողնի, ինչ որ նա ստացել է Երվանդից, և ելի ուրիշ բաներ կավելացնի, միայն թե նա Երվանդին թողնի, մի կողմ քաշվի:

Երբ Արտաշեսի դրոշակները Երվանդի գորքի ձակատի առաջ երևացին, Արգամը հետևակների բազմությունն առավ ու մի կողմ քաշվեց: Իսկ Սմբատը իրամայեց պղնձե փողերը հնչեցնել և իր գորքի ձակատն առաջ շարժելով սլացավ, ինչպես արծիվը կաքավների երամի մեջ: Իսկ հայոց նախարարները, որոնք Երվանդի ձակատի աջ և ձախ թևերն էին կազմում, խառնվում միանում են նրա հետ: Վրաց գորքերը թեպետ իրենց Փարսման թագավորի հետ հանդուգն հարձակում գործելով ընդհարվեցին, բայց շուտով ետ փախան: Այդտեղ պետք էր տեսնել Երվանդի գնդի և Միջագետքի գորքերի սարսափելի կոտորածը: Երկու ձակատների իրար խառնվելիս

Արտաշեսի դեմ են գալիս Տավրոսի քաջ մարդիկ, որոնք մահն աչքերն առած՝ Երվանդին խոստացել էին, թե Արտաշեսին կսպանեն: Սրանց հետիւտն պատահում է Գիսակը՝ Արտաշեսի ծծմոր որդին, և մեջ մտնելով նրանց սպանում է և հաղթություն է տանում, որի ժամանակ նրա երեսի կեսն էլ սրով կտրում են և նա մեռնում է այս զործի վրա: Մնացած զորքերը փախուստի են դիմում:

Իսկ Երվանդը ձիով շատ ասպարեզներ անցնելով և իր բանակից մինչև քաղաքը շինված իջևանները նորանոր ձիեր հեծնելով փախչում են իջևանից իջևան: Սմբատն էլ նրան հետամուտ լինելով՝ սաստկապես հալածում է գիշերով մինչև քաղաքադուռը: Իսկ մարաց զորքերը Երվանդի գնդի կողմն անցնելով՝ մթության մեջ բանակ են դնում դիակների վրա: Արտաշեսն էլ հասնելով Երվանդի վրանը, որի շուրջը նա կաշու և կտավի առազաստներով պարիսապ էր քաշել, իջավ և գիշերը նրա վրանում մնաց: Իսկ երբ լուսացավ, նա տիրաբար կարգադրելով հրամայեց սպանվածներին թաղել: Այն հովվիտը որտեղ մարաց զորքերը դիակների վրա բանակ դրին¹²⁰, կոչեց Մարաց մարգ, իսկ ճակատամարտի տեղը կոչեց Երվանդավան, իբրև թե այստեղ վանեց Երվանդին, այսպես էլ կոչվում է մինչև այսօրվա օրս: Ապա չվեց գնաց Երվանդի քաղաքը, կեսօրից առաջ Երվանդի դաստակերտը հասնելով՝ զորքին հրամայեց, որ միասին բարձր աղաղակեն «Մար ամատ», որ թարգմանվում է մարը եկավ, սրանով հիշեցնելով այն վիրավորանքը, որ նրա մասին ուղարկում էր Երվանդը պարսից թագավորին և Սմբատին, նրան մար կոչելով: Հենց այս ձայնով էլ այն դաստակերտը Մարմետ կոչվեց, հավանորեն Արտաշեսի կամքով, որպեսզի Երվանդի անունը նրա վրայից վերանա: Այս է պատճառը այդ դաստակերտի անվանակոչության:

Բայց Սմբատը գիշերով Երվանդի հետևից ընկնելով փոքրաթիվ վաշտով՝ քաղաքի դուռը պահպանում էր, մինչև որ Արտաշեսը և բոլոր զորքերը եկան: Եվ երբ քաջերը սկսեցին ամրոցի դեմ կռվել՝ ամրոցի մարդիկ անձնատուր եղան և քաղաքի դուռը բացին: Զինվորներից մեկը մտնելով՝ վաղրով Երվանդի գլխին խփեց և ուղեղը տան հատակի վրա ցրեց, այսպես ջախջախվելով վախճանվեց քան տարի թագավորելուց հետո: Բայց Արտաշեսը հիշելով, թե Երվանդը Արշակունյաց ցեղի խառնուրդ էր, հրամայում է թաղել և մահարձան դնել:

ԽԵ

120 Վենետիկի տպագրությունը ունի ի վերա դիակացն բանակեցաւ, քննական տպագր. ունի «ի վերա դիակացն բնակեցաւ»: Երկուսից էլ այնպես է հասկացվում, իբր թե Երվանդը բանակ է եղել դրած դիակների վրա: Այնինչ խոսքը Մարաց զորքերի մասին է, որոնք Երվանդի բանակի կողմը գալով մթության մեջ դիակների վրա բանակ դրին: Բնագիրը պետք է ուղել «բանակեցան», ըստ տասներկու ձեռագրի:

ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ ԵՎ ԻՐ ԵՐԱԽԱՎՈՐՆԵՐԻՆ ԲԱՐԻՔՆԵՐ ԱՆԵԼԸ

Երվանդի մահից հետո Սմբատը մտնելով խուզարկում է արքունական գանձերը, Սանատրուկ թագավորի թագը գտնելով, դնում է Արտաշեսի գլուխը և թագավորեցնում է ամբողջ Հայաստանի վրա պարսից Դարեհ թագավորի քսանիներորդ տարում: Արտաշեսը թագավորությունն առնելով՝ պարզեներ է տալիս մարաց և պարսից զորքերին և արձակում է, որ գնան իրենց երկիրը: Նույնպես տալիս է քաջ և պատվավոր Արգամին նրան խոստացած երկրորդական գահը, նաև հակինթներով զարդարված պսակ, երկու ականջներին զինդեր, մի ոտքին կարմիր ազանելիք, իրավունք ունենալ զործածելու ոսկե գլազ և պատարաքաղ և ոսկեղեն զավաթներով զինի խմելու: Եվ այս պատիվներից ոչ պակաս տալիս է իր դայակ Սմբատին, բացի երկու զինդերից և կարմիր կոշիկից: Եվ բացի նրա հայրենական թագակապ ասպետությունից և արևմտյան զորքի իշխանությունից՝ նրան է վստահում հայոց բոլոր զորքերը, մեր բոլոր երկրի զործակալները և ամբողջ արքունական տունը: Իսկ Ներսեհին, իր ծծմոր Գիսակ որդու որդուն նախարարական ցեղ դարձնելով՝ այդ ցեղը կոչում է Դիմաքայան՝ նրա հոր քաջազործությունների անունով, որովհետև ինչպես ասացինք, նրա դեմքի կեսը սրով վեր բերին, երբ նա Արտաշեսի համար կովում էր:

Պատմվում է, թե Արտաշեսը նույն օրերում նախարարական ցեղի է վերածել տասնինգ պատանի, Տուրի որդիներին, կոչելով ցեղը նրանց հոր անունով Տրունի, ոչ թե որևէ քաջազործության համար, այլ նրանց հոր լրտեսության համար, որ կատարում էր Երվանդ թագավորի տնից Սմբատին տեղեկություններ ուղարկելով, որովհետև Երվանդին մտերիմ էր, որ և նրանից սպանվեց այս պատճառով:

ԽԸ

ԵՐՎԱԶԻՆ ՍՊԱՆԵԼԸ ԵՎ ՄՅՈՒՄ ԲԱԳԱՐԱՆԸ ՇԻՍԵԼԸ, ԵՎ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ՀԱՐԿԱՏՈՒ ԴԱՌԱՍԱԼԸ ՀՈՌՄԵՑԻՆԵՐԻՆ

Սրանից հետո Արտաշեսը հրամայում է Սմբատին գնալ Բագարան ամրոցը, որ Ախուրյան գետի վրա էր, Երվանդի քաղաքին մոտ, և սպանել Երվանդի եղբորը՝ Երվազին: Սմբատը նրան բռնելով՝ հրամայում է նրա շնչից մի երկանաքար կապել և նետել գետի մի պտույտի մեջ: Նրա տեղ բազինների վրա նշանակում է մի երազահան

մոզի աշակերտի, որ մտերիմ էր Արտաշեսին, որին այդ պատճառով Մոզպաշտե էին ասում: Հետո ավար է առնում Երվազի գանձերը և հինգ հարյուր հոզի ծառաներ, նաև մեհյանների գանձերից ընտիրները և բերում է Արտաշեսին: Արտաշեսը Սմբատին է պարզեցում Երվազի ծառաները, իսկ գանձերը հրամայում է տանել պարսից Դարեհ թագավորին, իր գանձերից էլ վրան ավելացնելով, շնորհակալության և պատվի համար, իբրև իր հոր և օգնականի:

Այն ժամանակ Սմբատը Երվազի ծառաներին, որ գերել էր Բագարանից, տանում քնակեցնում է Մասիսի թիկունքում իր ձեռակերտում, որը միևնույն անունով կոչեց Բագարան: Հետո անցնում գնում է Պարսկաստան, ընծաները Դարեհին տանելով, հոռմեացինների տերության նկատմամբ անփույթ լինելով: Իսկ եթի Սմբատը գնում է Պարսկաստան, հայոց սահմաններն են զալիս կայսեր հարկահանները ծանր զորքով: Արտաշեսը հարկերը կրկին վճարելով և աղաչելով հաշտեցնում է: Այս բանը մեզ հաստատապես պատմում է Հանիի Ողյումայ քուրմը, որ գրել է մեհենական պատմություններ և ուրիշ շատ գործեր, որ մենք պատմելու ենք, որին վկայում են նաև պարսից մատյանները և հայոց վիպասանների երգերը:

Խմբ

ԱՐՏԱՇԱՏ ՔԱՂԱՔԻ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Արտաշես վերջինի գործերից շատ բան հայտնի են քեզ այն վիպասաններից, որ պատմում են Գողթնում, ինչպես քաղաքը շինելը, ինսամիությունն Ալանների հետ, նրա սերունդների ծնունդը և Սաթենիկի իբր թե սիրահարությունը առասպելական վիշապազուններին, այսինքն Աժդահակի սերունդներին, որ գրաված ունեն Մասիսի ամբողջ ստորոտը, կրիվը նրանց հետ, նրանց իշխանության քայլայումը, նրանց սպանությունը և շինվածքների հրկիզումը, և Արտաշեսի որդիների նախանձը և իրար դեմ գրգռվելը կանանց միջոցով: Այս բոլորը, ինչպես ասցինք, քեզ հայտնի են վիպասանների երգերից, բայց մենք ևս կարծառու կիշատակենք և այլաբանությունը կաշմարտենք¹²¹:

121 Խորենացին առասպելները, վիպասանների երգերը համարում է այլաբանություն և սովորաբար աշխատում է նրանց ձշմարտել (բայց ոչ միշտ, օրինակ՝ նա առանց ձշմարտելու է թողնում «Երկներ երկինը» և այլն):

Արտաշեսը գնում է այն տեղը, որտեղ Արաքսը և Մեծամորը խառնվում են, և այնտեղ բլուրին հավանելով, քաղաք է շինում և իր անունով կոչում է Արտաշատ: Արաքսն էլ օգնում է նրան անտառի փայտով: Ուստի առանց դժվարության և արագ շինելով՝ այնտեղ մեհյան է կանգնացնում և Բագարանից այնտեղ է փոխադրում Արտեմիսի արձանը և բոլոր հայրենական կուռքերը: Բայց Ապոլոնի արձանը կանգնեցնում է քաղաքից դուրս՝ ճանապարհին մոտ: Երվանդի քաղաքից դուրս է բերում հրեա գերիներին, որ այնտեղ տարված էին Արմավիրից, և բերում նստեցնում է Արտաշատում: Նաև Երվանդի քաղաքի ամբողջ վայելչությունները, ինչ որ նա փոխադրել էր Արմավիրից, և ինչ որ հենց ինքն էր շինել՝ բերում է Արտաշատ, և ավելի շատ բան էլ իր կողմից շինելով՝ այդ քաղաքը սարքավորում է իբրև արքայանիստ քաղաք:

Ծ

ԱԼԱՆՆԵՐԻ ՀԱՐՉԱԿՈՒՄԸ ՄԵԶ ՎՐԱ ԵՎ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՐՏԱՇԵՍԻ
ԽՍԱՄԻԱՆԱԼԸ

ՆՐԱՆՑ ՀԵՏ

Այս ժամանակներն ալանները բոլոր լեռնականների հետ միաբանելով, Վրաստանի կեսն էլ իրենց կողմը քաշելով՝ մեծ բազմությամբ գալիս սփռվում են մեր երկրում: Արտաշեսն էլ ժողովում է իր զորքերի բազմությունը և տեղի է ունենում պատերազմ երկու քաջ և աղեղնավոր ազգերի միջև: Ալանների ազգը փոքր ինչ ետ է նահանջում և մեծ Կուր գետն անցնելով՝ հյուսիսային կողմից բանակ է դնում գետի ափին: Արտաշեսն էլ զալով բանակում է գետի հարավային կողմում, գետը բաժանում է նրանց:

Բայց որովհետև հայոց զորքերն ալանների թագավորի որդուն բոնելով Արտաշեսի մոտ են բերում, ալանների¹²² թագավորը հաշտություն է խնդրում, խոստանալով տալ Արտաշեսին՝ ինչ որ ուզի, առաջարկում է նաև երդումով դաշինք կնքել, որ ալանների երիտասարդներն այնուհետև չասպատակեն Հայաստանը: Եթք Արտաշեսը չի

122 Ալանները սարմատական ցեղին պատկանող ռազմիկ ժողովուրդ էին, որ բնակվում էին Կովկասյան լեռնաշղթայի արևելյան կողմերում, Կասպից ծովից դեպի արևմուտք: Նրանք հայտնի են դեռ մեր թվականությունից առաջ: Պոմպեոս զորավարը Միհրդատին հալածելիս 65 թվին ն. Ք. նրանց հետ պատերազմ ունեցավ և հաղթեց: Ժամանակի ընթացքում նրանք զանազան ընդհարումներ ունեցան հռոմեացիների, հետո հռների հետ և ցրվեցին զանազան կողմեր - դեպի Բալթյան ծովը, դեպի արևմուտք, մի մասը մինչև անգամ անցավ Ափրիկե: